

בענין המורעק"ס (תגובה למאמרו של הר"י גולדבלום)

משה (מואיז) נבון

עמותת פתיל תכלת

פורסם בקובץ "אור ישראל", גיליון לב', מוסדות ווילעדניק, ניו יאק

ראשית כל, יש להבהיר שכל מי שעוד תומך בהדיונון (ספיא אופישינאליס) כחלזון התכלת למצות ציצית, פשוט מתחמק מראיות שאין להפריכן, ואפילו הצדיק מראדזין זצ"ל היה מודה שא"א שהצבע שהוא עצמו המציא יהיה התכלת של מצוה. אחת מיסודות של זיהוי החלזון הוא שדמו יהיה יסוד הצבע, העיקר. האדמו"ר עצמו כתב בספרו פתיל תכלת (דף פד): "ובעזה"י עלה בידי להוציא מהדם השחור כדיו את צבע התכלת באופן שאין שום דבר מסייע להצבע רק דם החלזון והסממנים הם משוללי צבע ורק פועלים להוציא הצבע מהדם." והנה הכימיים החליטו פה אחד ובוודאות שהצבע המיוצר ע"י הצביעה לבית ראדזין הוא צבע הסינטטי "כחול הפרוסי" הידוע. תהליך הכנת הצבע מפרק דם הדיונון לחלקיו ומחבר אותם לסממנים הניתנים עמו ביורה, והסממנים הם חלק עיקרי בצבע – ואפילו יותר מדם החלזון עצמו (עיין מאמרו של זיידרמן בספר "ארגמן המלכותי ותכלת התנכ"י", עמ' 208). ומאחר שאין הסממנים "משוללי צבע ורק פועלים להוציא הצבע מהדם", לכן חייבים אנחנו להשליך הדיונון חזרה לים צבעים לא כשרים – כמו שהצדיק עצמו היה עושה בהכירו פירכא זו.

א. בנוגע לענין צידה (דברי אלה הם קיצור מאמרי "הצד חילזון" הנמצא בארכיון של עמותת פתיל תכלת): מובא במשנה ביצה (פ"ג, מ"א) "זה הכלל - כל המחוסר צידה אסור." ובגמרא שם (כד.) "היכי דמי מחוסר צידה אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל כל שאומר הבא מצודה ונצודנו", ובלשון רש"י והרע"ב "שצריכין לבקש/לחפש תחבולות כדי לתפסו." וכן מובא להלכה בשו"ע או"ח (תצז, ז) שכל שצריכים למצודה בכלל חיוב צד. ולכן המורעק"ס שהיו צריכים לרשתות וסלים כדי לתפסו, ודאי חל עליו איסור צד. צריכים לזכור שהמורעק"ס שמשתמשים בו לצורך תכלת נמצא בים הגדול בעומקים בין שנים למאה ושלושים מטרים, ולכן בכתבי קדמוני חכמי האומות נמצא שהיו צריכים לצודו ברשתות וסלים (להשוות (להבדיל) למס' שבת ע"ה.).

והא דמובא בגמ' שם "היכי דמי ביבר קטן היכי דמי ביבר גדול אמר רב אשי כל היכא דרהיט אבתרה ומטי לה בחד שחיא ביבר קטן" ולא שייך בה צד, ואמת הוא שהחלזון הולך לאטו והוא אמינא שאפשר לתפסו בחד שחיא; מ"מ, מאחר שהמצאו בעומק כה רב, א"א לומר כן, ולכן צריכים לרשתות ושייך בו מלאכת צד. (השאלה תהיה בימינו שיש היכולת לצלול מתחת פני הים בעומקים כאלו בציד צלילה, האם צדיית החלזון בתפיסת יד תקרא צד או לא).

וב"כ וב"כ, מאחר שלדעת רש"י החומט הוא חלזון שביבשה (וכמ"ש אשר יותר מסתבר לומר בו דלא שייך צד – משא"כ חלזון ימי) והוא מהשמונה שרצים, ודאי לדעת רש"י (למרות חולשת שכלנו להבינו) שייך בו צד. וראיה לדברינו מהמשך אותו משנה של שמונה שרצים (שבת קז.). "ושאר שקצים ורמשים החובל בהן פטור והצדן לצורך חייב וכו'." ומי הן אלו השאר שקצים ורמשים שחייב בצדייתן לצורך? מפרש רש"י: "כגון תולעת ונחשים ועקרבים." והלא התולעת הולך לאטו כמו

החלזון, ומ"מ לדעת רש"י חייב על צדיתו? אלא ודאי לדעת רש"י חייב על צדיית חלזונות אפילו אם אפשר לקחתו בחד שחיא, ואעפ"י שלכאורה הוא נצוד ועומד. ולפי"ז צ"ל: א) או שאין אומרים הכלל של נצוד ועומד אלא לגבי חיה ועוף אבל לא לגבי שקצים ורמשים; ב) או שהמדובר בתולעת שמתחת פני האדמה, ונאמר ברש"י כמ"ש הראב"ד (פ"ב הל' יו"ט ה"ז) שכל המכוסה מן העין שייך בו צד, וכלומר דלא מספיק שיהיה אפשר לתפסו בחד שחיה, אלא צריך שלמעשה ודאי יתפסו בחד שחיה. ואם בהעדר ידיעת מקומו המדויק א"א לעשות כן (וכמו בחלזון ימי ותולעת) תפיסתו יקרא צד (אלא דלפי תירוץ זה עוד צ"ע לגבי חלזון יבשתי אם לא נאמר דקאי ג"כ כשהוא מתחת פני האדמה, אם כי נראה קצת דוחק); ג) או אפשר לדעת רש"י אומרים ניצוד ועומד רק כאשר סיבה חיצונית מונע הליכתו הטבעי של החיה, היינו כשאילו הסיבה היא הצדה את החיה; אבל טבעה האיטית של החיה אינה "צודה" אותה ולכן הצד אותה חייב (הגהת ש.י. טייטלבוים).

ומ"ש הרב גולדבלום שיתכן ששמונה שרצים שייך בהם צד הוא רק באופן כללי אבל יתכן סיבה אחרת דלא שייך בהם צד, עיין בבה"ל סי' שט"ז ד"ה שמונה שרצים שמקשה על התוס' איך יתכן שלא יהיה באחד השמונה שרצים חיוב צד.

ב. בנוגע לטענה דלא הזהירו חז"ל מלהשתמש בחלזון המורעק"ס במקום חלזון אחר שדוקא הוא הכשר לתכלת, משום שיוקרתו של המורעק"ס מונע ההזדיפות בו – הנה אחד מ"סימני" החלזון הוא יוקרתו, ויש להזהיר עליו – לא משום זיוף – אלא מתוך טעות בין שני החלזונות שאפשר לעשות משניהם תכלת. ומצינו מקומות שחז"ל הזהירו שלא להשתמש בדבר יותר יקר לחפצה של מצוה, וכגון כתיבת אזכרות בזהב בכתבי קודש, אעפ"י שכבר מובא הלכה למשה מסיני שאין לכתוב כי אם בדיו חז"ל פירשו שגם זהב פסול (מנחות ל"ד). ונראה שטעם הדבר דס"ד אמינא שההלכה באה רק לאפוקי דברים גרועים, אבל יותר חשובים יהיה מותר להשתמש בהם (ובאמת לגבי דיו כל צבע שחור ועומד כשר), קמ"ל דאפילו יותר חשוב ג"כ פסול. וכן לגבי תכלת, אם נאמר שיש שני חלזונות שאפשר לעשות משניהם תכלת, וכל מה שמוציא חז"ל מלהיות כשר הוא דוקא קלא אילן (שהוא מהצומח), הו"א ששני החלזונות כשר לתכלת (ולא מתוך כוונה לזייף), וא"כ צריך חז"ל לפרש בבירור שחלזון המורעק"ס פסול למצוה. אלא קמ"ל שאין שני חלזונות כי אם אחד שאפשר לעשות ממנו תכלת, והוא המורעק"ס, והזיוף היחידי שיש בעולם הטבע לצבע זה הוא הקלא אילן שנעשית מצמח האינדיגו או איסטיס.

ג. כידוע דרך הרמב"ם לכתוב כלשון התלמוד, ולכן כתב על החלזון "דג" ולא פירש יותר (ולא עלה על דעת הרמב"ם שמישהו יטעה לחשוב שהדיונון הוא החלזון כי א"א לעשות ממנו תכלת וכמ"ש לעיל, ולכן לא פירש יותר).

ד. הראב"י לא בא לפרש מה זה תכלת אלא כרתי, אלא אגב אורחיה הרווחנו הלע"ז של תכלת להקל לזהות אותה. ולמה יביא הירושלמי פורפירין ולא טלית של תכלת (מאחר ששניהם בצבע אחד) אם לא ששניהם דבר אחד ממקור אחד (אבל שחז"ל יקרא לדבר אי' בבי' שמות מצוי לרוב). וכל הדיבורים האלה הם רק כשמעלים השערה (!) שיש ב' חלזונות מפיקים תכלת.

ה. הדיונון הוא בעלי זרועות, ואפילו אם אלו אינם נחשבים לאברים, היה לו להר"ן להסביר את זה, אלא נראה שהר"ן עצמו לא חשב כלל שהדיונון הוא חלזון התכלת ודימה שגוף חלזון התכלת הוא בדמות חלזונות האשפה.

ו. המלה חומט לדעת רש"י קאי דוקא על חלזון יבשתי שהוא אחד מח' שרצים הטמאים. חלזון התכלת שהוא חלזון ימי לא יתכן לקרותו חומט (כי כל שבים טהור). אבל חלזון יבשתי רש"י כן קוראו חומט וכמ"ש בדברים (ח, ד) בד"ה שמלתך

לא בלתה, "היה גדל לבושן עמהם כלבוש הזה של חומט שגדל עמו," כשבמקור הדברים בפסיקתא דר"כ (בשלח) מובא "חלזון" ולא "חומט" (עיין מאמרי "חלזון של רש"י" בארכיון העמותה).

ז. אין שאלה שצבע התכלת הוא כחול ולא סגול, וכן הוא דעת החוות יאיר בספרו מקור חיים לפמ"ש (סי' ט' סעיף ה', בקיצור הלכות), "ויש מדקדקים עושים ארבע כנפות צבע בלוי"א דומה לרקיע כטעם תכלת." השאלה היא רק למה הוא מזכיר צבע פורפורי (סגול/אדום) כלל? אלא הסיבה פשוטה, כי אחר שמוציאים הנוזל הצובע מהמורעק"ס הוא מתהפך לסגול באויר ולאור השמש (וזה הנקרא "דם חלזון"), ורק בתהליך הצביעה כשמרתיחין הדם עם הסממנין (וכמו שהיו עושים גם בצביעת קלא אילן) מתהפך הדם הסגול לתכלת על האריג.

ח. בנוגע ל"שפוני טמוני חול": נכון שהגמרא מפרשת כל מילה לעניין אחר, ברם האדמו"ר מרדזין כותב "הפסוק כולל השלושה ביחד שדרכם להימצא בחול" (שפוני טמוני חול, ב:ח). ואפילו שיש אי וודאות לגבי הטריית, הספורנו משוכנע שהפסוק מתאר לפחות את החלזון: "...ומהם שספונים וטמונים בחול, כמו דם בחלזון..." (דברים לג:יט). איך שיהיה פירוש הפסוק, מ"מ זה ודאי שהריעב"ץ ראה את החלזון כמה שנמצא בקרקעית היס דוקא, וכהגתו לרש"י מנחות מד. ד"ה עולה מן הארץ.